

DELICIOSOS BURINS I MANERES NEGRES DE NICOLE FLORENSA

RESUM

De Nicole Florensa tal com va viure de ple l'esperit de l'Escola de París —un estil d'entendre l'art i la vida en un moment que aquesta capital va acollir tots els artistes que venien d'arreu—, a través del seu espòs, l'escultor Apel·les Fenosa, i de les amistats que de seguida compartiren d'ençà del 1948.

ABSTRACT

Relating Nicole Florensa in the way she fully lived the spirit of the Paris School – a style in understanding art and life at a time in which this capital city received all artists arriving from anywhere –, through his husband, sculptor Apel·les Fenosa, and the friends they immediately shared as from 1948.

He tingut un somni. L'Apel·les estava molt inquiet. Feia una escultura d'un lleó i no acabava d'estar content. L'esquena no li quedava be, i no reproduïa la força de l'animal. Jo el tranquilitzava. No t'amoïnis. Avui, descansa. Demà anirem al parc i veurem un lleó i et servirà de model. L'endemà hi anàrem tots dos, però no trobarem el lleó. Després de molt buscar vaig veure uns esbarzers i, amagat sota els matolls, hi havia l'escultura del lleó ajagut. Aquest somni és la meva representació. Apel·les és ocult sota aquests matolls, i la meva vida és un esforç per esporgar l'ocultació amb què es troba la seva obra.

Nicole Florensa⁽¹⁾

L'ESCOLA DE PARÍS no és exclusivament una successió de fets i esdeveniments, sinó també un estil d'entendre l'art i la vida en un moment en què París va acollir tots els artistes que venien d'arreu. La seva trajectòria s'estén fins que Nova York pren el relleu d'aquesta capitalitat artística, tot i que els seus protagonistes continuen donant proves de la seva humanitat, de la seva existència i memòria. Nicole Florensa va viure de ple l'esperit d'aquesta escola, ja sigui a través del seu espòs, l'escultor Apel·les Fenosa, o de les amistats que de seguida compartiren d'ençà del 1948.

Nicole va conèixer els artistes russos, especialment Pougny, fundador del suprematisme;

espanyols, com Picasso, Óscar Domínguez, Borel, o Ángeles Ortiz...; catalans, evidentment, com Clavé, Humbert...; italians com Campigli; portuguesos com Vieira da Silva..., i, és clar, els francesos de Montparnasse..., poetes i artistes, entre els quals Paul Éluard i Jean Cocteau ocupen un lloc destacable.

De vegades Nicole Florensa afirma, tot referint-se a la realitat actual, que “*ja ho sé, el meu món no és aquest*”. Ho diu amb convenciment; amb la ferma idea que per a ella també la bondat està per damunt de la bellesa, tal com aspirava a prioritzar la seva generació. Insisteix sempre en un mot que ens remet amb claredat a una altra època, l'AMISTAT. Tota la seva vida està basada en l'expressió més autèntica de la paraula *amistat*, una fraternitat plena de fidelitats que remet a aquells moments de dificultats en què els homes donaven constància de les millors virtuts humanes. Sempre abans l'ètica que l'estètica.

Nicole Florensa va veure i viure de prop la darrera Escola de París. Va conèixer Picasso, que tant s'estimava Fenosa.

Un matí l'Apel·les em va portar a casa d'en Picasso perquè me'l volia presentar. Estava tan intimidada que ni tan sols vaig veure que m'oferia la seva mà. Aquells dies s'oferia a La Hune una exposició de les seves ceràmiques i dels seus vasos pintats amb cossos de dones que s'adaptaven segons les formes. L'Apel·les els trobava meravellosos i n'hi va parlar. Picasso li respongué: “Passa per La Hune, i agafa el vas que vulguis com a regal de casa-meu”. Però Fenosa era massa orgullós per anar a demanar aquest regal a Gheerbrandt.⁽²⁾

Picasso era un extraordinari gravador. Havia descobert l'any 1932 un taller del carrer Foyatier, a Montmartre, on treballava un artesà de l'estampació de gravats, Roger Lacourière, que havia obert aquest establiment l'any 1932. Atret pels coneixements de les tècniques de l'estampació, Lacourière va esdevenir un col·laborador de Picasso i d'Skira, editant alguns dels gravats més singulars de l'artista.

De seguida aquest taller va esdevenir conegut per la seva qualitat, i altres artistes com Miró o Chagall hi estamparen les seves obres. L'any 1957 Lacourière va deixar de treballar, i va ocupar el seu lloc el seu deixeble Jacques Frélaud, el qual va saber mantenir la qualitat assolida anteriorment. En aquest taller Nicole Florensa va estampar tots els seus gravats, amb la garantia d'estar en bones mans artesanes.

Una artista que ben aviat va provocar la proximitat amb Nicole Florensa va ser Maria Helena Vieira da Silva. L'any 1942 Fenosa havia instal·lat el seu nou taller al Boulevard Saint Jacques, 51, a Montparnasse. L'estudi del costat era buit. Els seus propietaris eren un matrimoni de pintors que s'havien exiliat al Brasil per causa de l'ocupació alemanya de París. Vieira da Silva (Lisboa, 1908) i Arpad Szenes (Budapest 1897) s'havien conegut a París i el 1938 s'havien traslladat a aquest estudi que els servia a la vegada d'habitatge. L'inici de la Segona Guerra Mundial els va aconsellar marxar primer a Lisboa i després al Brasil. Mentre eren fora, la seva galerista, Jeanne Bucher, havia deixat el taller a diversos artistes, com és el cas del pintor Nicolas de Staël. L'any 1947 Vieira da Silva torna a París i al poc temps arriba Arpad Szenes. De seguida coneixen el seu veí, l'escultor Fenosa, i comença una llarga amistat. Viuran al Boulevard Saint Jacques fins al 1956, quan es traslladen al carrer Abbé Carton, un espai amb millors condicions per viure.

Quan Fenosa i Nicole comencen a festejar, s'amplia la seva amistat, fins al punt de sentir de seguida un desig de protecció per Nicole, amb la qual va mantenir des d'aquest instant una proximitat sincera. Vieira da Silva va ser un model per a Nicole, i un exemple de dona artista de gran nivell creatiu i humà.

Vieira da Silva i Arpad Szenes vivien al taller del costat, al boulevard Saint-Jacques. Ens visitàvem a diari. Vieira sempre tenia la necessitat de fer-nos preguntes, demanar-nos una cigarreta o oferir-nos una tassa de te. També ens vigilava l'estufa de carbó. Ella pensava que teníem massa temps l'estufa engegada i li feia por que es calés foc en aquella barraca de planxes construïda amb materials recuperats de les exposicions universals, i on no hi havia ni sanitaris ni aigua a la planta i només els artistes s'hi podien allotjar.

Vieira venia a xerrar d'art, de poesia, de música, de ciències, ella i Fenosa eren uns apassionats. L'anomenaven "bichou"; ella em va fer de mare, evitant-me esculls, donant-me consells, animant-me a treballar. Li agradaven molt les figuretes de l'Apel·les. Sovint en comprava: durant tot el temps que va durar la nostra amistat, vint-i-una en total, dinou de les quals van ser donades al Musée National d'Art Moderne de París.

Vieira era una cuinera meravellosa i li agradava rebre amics, artistes i crítics d'art.

Em vaig sentir reconfortada per Vieira da Silva, que m'encoratjava a treballar. Al principi, feia figuretes molt fenosianes. Un dia, totalment convençuda, en va voler fondre una —una sirena— que, per atzar, va entrar a la col·lecció del Musée National d'Art Moderne, Centre Georges Pompidou, a París, gràcies a la dació de Vieira da Silva! En una família, amb un escultor ja n'hi ha prou. Més que continuar treballant amb l'argila, vaig començar a consagrar-me als gravats que, a més, tenien l'avantatge de ser menys saturants. Fins i tot, Vieira da Silva va persuadir Denise Renard per tal que exposés els meus gravats a la seva galeria de la rue Jacob.⁽³⁾



Explica Nicole Florensa que va ser Granyer l'introduïdor en la seva decisió de dedicar-se a la pràctica del gravat. Granyer era més que un amic de joventut de Fenosa. Els unia una amistat fraternal i, a més, la passió per l'escultura.

Granyer havia assistit a les classes de gravat de l'Ateneu Polítècnic de Barcelona entre els anys 1924 i 1926, i en aquests anys havia realitzat puntes seques d'una gran finesa. D'ençà del 1946 comença una tasca d'il·lustració de llibres de bibliòfil amb gravats, com *El coloquio de los perros*, de 1946, o el *Llibre de les bèsties*, de Ramon Llull, de 1948, on ja fa palesa la seva iconografia animalística.

Granyer visita els Fenosa a París després del 1955.⁽⁴⁾ En aquestes estades Granyer aprofita per treballar algunes planxes que edita a París. Nicole conserva dues edicions completes, una nadala i una figura d'un gat exempt i una garsa, humanitzats, que demostren el domini de la tècnica de l'autor.

Granyer era amic del gravador Jaume Pla i Pallejà (1914-1995), també pintor i escriptor. L'any 1949, ajudat per Víctor M. d'Imbert, va iniciar a Barcelona les edicions de bibliòfil de La Rosa Vera, que l'any 1962 publicaria *Dotze aiguaforts i un autoretrat de Josep Granyer*, amb introducció de Jaume Pla i textos de Pere Quart.

El 1957 Granyer anuncia als Fenosa que Pla els anirà a visitar a París, a l'espera que el puguin rebre.⁽⁵⁾

Les trobades amb Jaume Pla es farien més freqüents a partir de l'arribada dels Fenosa al Vendrell. Pla va seguir de prop el procés de l'execució dels gravats de Nicole, i en algun cas va col·laborar en l'estampació d'algunes proves d'estat. En dona testimoni una carta que Pla escriu a Nicole el 31 d'agost de 1962 (arxius Fenosa).

Aquí tens les proves de les planxes. La de la passionària no la tocaria més. Si s'ha de fer una tirada, s'hauria de polir amb molt de compte tota la planxa per treure el gris del fons. En tot cas, ja ho faria jo.

La passionària petita sí que l'acabaria. El fragment gravat és molt bo i valdria la pena de completar la planxa.

La cadira tampoc la tocaria.

La branca davant del mirall s'hauria de polir, també, i potser treballar-la més. Potser fer més negra la branca per tal d'explicar millor el reflex.

El paisatge gran està molt ben començat. Que els déus ajudin la Nicole a l'hora de treballar-lo més.

Perdoneu unes opinions que ningú no m'ha demanat i disposeu del vostre Pla.

Tal com explica Nicole al pròleg d'aquesta edició, va assistir a les classes de la Grande Chaumière, on ensenyava Robert Camí (1900- 1975). Gravador guardonat amb premis rellevants de la disciplina, Camí havia arribat de Bordeus l'any 1942, per ocupar-se de les classes de gravat de l'Escola Nacional Superior de Belles Arts, i era tota una autoritat en les tècniques del gravat.

ELS BURINS

Els primers gravats estampats per Nicole Florensa estan realitzats amb la tècnica del burí i corresponen a l'any 1964. Aquesta tècnica permet aconseguir imatges de gran detall i demana molta experiència en el moment de solcar la planxa directament amb el burí, que és un cisell d'acer trempat. Són planxes en el seu cas de petites dimensions i de tiratges molt curts, que representen preferentment paisatges de perspectives obertes, o detalls de la naturalesa... Una branca d'un arbre, vinyes del Priorat o del Penedès. No són arbres qualssevol, sinó arbres que ella coneix i estima per la seva senzilla bellesa... L'olivera, que representa les arrels, el garrofer que només creix a la vora de la mar Mediterrània. Són, evidentment, paisatges viscuts, recorreguts pam a pam, vinculats a la seva vida.

Quan Nicole és al Vendrell, representa el seu paisatge. Si és a Eivissa, copsa els camins i els pins... Si és a França, l'entorn és més frondós, amb pins, avets i boscos.

Una bona part del seu quefer quotidià a la costa catalana era fer excursions amb els amics que visitaven la casa del Vendrell. En aquestes sortides recorren també l'interior, fins a arribar a la vila d'Almatret, d'on eren originaris els pares de Fenosa.

A la tarda —explica Nicole⁽⁶⁾— organitzàvem excursions per descobrir l'interior del país: vam solcar el Priorat, on es trobava l'abadia de Scala-Dei, en ruïnes, envaïda per la vegetació, romàntica i pròpia dels gravats d'Hubert Robert. Anàvem a Prades, Siurana, Vallbona, i als monestirs de Santes Creus i Poblet. Vam poder realitzar totes aquelles passejades gràcies als nostres amics Anton i Pilar Andreu, que coneixien el país pam a pam.

Quan es feia fosc, anàvem als pobles de pescadors, a Calafell o a Torredembarra. En aquells pobles on encara no hi havia port, l'espectacle inèdit s'executava invariablement: immenses barques llatines marxaven per pescar, amb fanalets, verats i sardines. A la mateixa platja, dins de grans peroles bullia el sabó que serviria per recobrir els fustots sobre els quals la barca, impulsada per la força de les esques dels homes, lliscaria fins que arribés al mar.

Aquest coneixement i estima del paisatge fa que aquest gènere esdevingui el subjecte dels seus burins, a la recerca d'un esperit detallat en els seus fragments, i mai descriptiu d'un paratge emblemàtic, sinó l'anonimat dels seus detalls, dels seus indrets.

MANERES NEGRES

D'ençà del 1970 Nicole Florensa comença a practicar un altre procediment molt més complex: la *manera negra*. Es tracta d'una modalitat de gravat al buit on la tinta es disposa a les parts gravades.

El procés de gravar la planxa metàl·lica demana molta dedicació, emprant un granejador,

que és un estri pesat amb una vora semicircular dentada que s'aplica damunt la planxa de coure amb un balanceig de la mà que va marcant la superfície. Després, cal aplicar un brunyidor per allisar la planxa.

Tot aquest procés és molt lent i curós, ja que cal treballar damunt tota la superfície, granejant a poc a poc, i ratllant després o aplanant les marques del granejador per dibuixar la imatge que després s'estampa. Evidentment, la *manera negra* permet resultats molt contrastats, i resulta especialment interessant per reproduir escenes nocturnes o de clarors i ombres.

Els primers gravats de Nicole segons aquesta tècnica representen l'albada, la platja en una nit sense lluna, o carrers solitaris de París a l'hora fosca. Formalment, la tècnica fa que la forma i els volums tinguin un major protagonisme que la línia dels burins, amb un sentit molt més pictòric i de grisalla.

Hi ha una sèrie de maneres negres que representen escenaris del viatge que l'any 1971 realitza en cotxe per terres de l'antiga Unió Soviètica, amb representacions del port d'Odessa i de l'antic Leningrad.



Les tres obres clau d'aquesta tècnica són *Draps* i *Voisins*, de 1973, i *Voisine*, de 1976. Són tres obres de maduresa, que representen una manera de copsar el pas de les hores, la placidesa del temps assaborit en els detalls més íntims. Escenes quotidianes d'uns domassos al sol, en una balconada vendrellenca, una dona estenent la roba, mentre el vent enlaira un cortinatge, i una dona en una finestra emmarcada entre les cortines i l'ampit. Són instants aturats que tenen vida, que palesen una humilitat viscuda i una dimensionalitat més enllà de l'escena. Transcendeixen el motiu, per tal d'esdevenir imatges d'un alt nivell estètic i d'una sensibilitat extrema.

A poc a poc, la casa del Vendrell esdevé el principal escenari d'una comprensió estètica de la mirada, que es formalitzarà en dos projectes bibliogràfics, *A Catalan Cookery Book* i el darrer llibre sobre la casa del Portal.

A CATALAN COOKERY BOOK

El 30 de setembre del 1969, gairebé com un regal d'aniversari per a Nicole Florensa, apareixia el llibre *A catalan cookery book*, una col·lecció de receptes impossibles amb textos d'Irving Davis il·lustrats amb onze gravats de Nicole, estampats pel taller Leblanc de París. Editat en 165 exemplars, es tractava d'un projecte llargament congriat, que finalment va ser editat per Lucien Scheler.

Llibreter i editor a la vegada, Scheler comptava amb una reputació significativa per la seva passió pels llibres. Poeta i amic fraternal de Paul Éluard, els seus catàlegs bibliogràfics eren una garantia d'excel·lència.

Nicole repeteix sovint que els llibreters d'aquesta categoria “són els aristòcrates del segle XX”. Scheler era un d'ells. Altres, vinculats estretament amb ella, eren Pierre Berès... i molt especialment Irving Davis.

Nascut a Londres l'any 1889, Davis va ser un dels amics més fidels del matrimoni Fenosa, fins a la seva mort l'any 1967. Tenia una llibreria d'antiquari a Londres i una altra a Florència, i recorria Europa a la recerca de primeres edicions bibliogràfiques. Compromès amb les llibertats, va lluitar a la Guerra Civil espanyola, tot donant suport a la República.

Vivia a Hampstead, en una caseta del segle XVII, amb biblioteques plenes de tresors. A les parets penjaven gravats, quatre eren de Canaletto. Quan va morir vam tenir la sorpresa d'heretar-ne un, gràcies a la generositat de la seva nora i del seu gendre, Ianthe i John Carswell. Irving Davis vivia amb els seus gats, les seves camèlies i la seva col·lecció de cristalleries antigues de Venècia, en les quals beviem els millors vins de França.⁽⁷⁾

Conegué els Fenosa en els anys cinquantes a Londres, i de seguida va néixer una amistat, congriada en els sojorns de Davis al Vendrell, els mesos d'estiu. En aquestes estades, compartint taula amb els Fenosa, va néixer la idea d'aquest llibre, inspirat per les receptes d'Anita, que cuinava a la casa del Vendrell. Davis era un estudiós de la gastronomia, i va interessar-se per la catalana, que vinculava emotivament amb les estades vendrellenques.

En una carta datada el 14 de setembre de 1963⁽⁸⁾ adreçada a Patience Gray, i escrita des del Vendrell, Davis descriu els dies saborosos que viu a la costa catalana, i especialment els àpats i les migdiades. Fa esment del “gigot” deliciós. En aquesta carta fa esment de la idea del llibre de cuina catalana. Diu que vol descriure 40 receptes, i que el llibre es diria *A Catalan cookery book of impossible dishes*. Anuncia que “Nicole farà les il·lustracions”.

El procés d’elaboració del projecte va esdevenir-se lentament, a mesura que Davis visitava els Fenosa al Vendrell o a París. En una altra carta, datada el 5 de desembre de 1964 i adreçada aquesta vegada a Nicole, li diu: “*He rebut la teva carta i el gravat del paisatge català que em provoca molta nostàlgia. El faré emmarcar, juntament amb els altres gravats teus. Treballo com un boig per assistir a les vendes i tancar el meu catàleg... potser, un gran "potser", podré començar a transcriure el nostre llibre de cuina.*”⁽⁹⁾

El 19 de maig del 1965 encara li escriu explicant que vol trobar el temps “*per acabar d’escriure el nostre llibre sobre la cuina catalana*”.⁽¹⁰⁾

Patience Gray, destinatària de la carta d’Irving Davis, era una gran amiga de tots dos, escriptora i periodista de l’*Observer* que havien conegut mitjançant Davis l’any 1959. De seguida que va tenir coneixement del projecte, va procurar donar-hi suport, fins i tot a la recerca d’un editor. A través de la correspondència que es guarda als Arxius Fenosa, tenim constància de les dificultats per animar a produir l’edició. Patienza parla de gestions endegades, fins a la conclusió d’encomanar el projecte a Lucien Scheler.

Scheler s’hi posa a començaments de 1969. El 25 de juny de 1969, escriu a Nicole explicant-li el procés del llibre.⁽¹¹⁾ “*Ahir vaig enviar les proves corregides a Barnier. Hi ha prop de 1.000 correccions. D’acord, afegiré el nom d’Ariane Castaing als agraïments a les properes proves, que provocarà un nou ordre del paràgraf.*”

En els agraïments, a més de Castaing, figuren Patience Gray, Nicole, Scheler i Ianthe Carswell, a més de la Senyora Solé del Restaurant el Pi, Joan Bonet Ribas de Cala Salades i el senyor Freixes.

Després d’indicacions sobre les receptes, continua Scheler, “*hi ha unes 40 hores de feina per a les darreres correccions. Barnier em donarà el proper joc de proves, confio, vers el 14 de juliol. Marxa de vacances el 3 d’agost i, conseqüentment, no començarà el tiratge fins a setembre.*”⁽¹²⁾

El llibre, imprès en fulls de paper *velin* de Rives sense relligar, es recollia en unes tapes d’un color verd-groc, que s’inseria en un estoig del mateix color. Tenia 99 planes, a més de la justificació del tiratge, i estava escrit en anglès. La introducció està signada per Patience Gray.

Els burins de Nicole acompanyen els textos i representen imatges de queviures reflectits en algunes receptes, peixos, branques d’arbres i vinyes, una carnisseria o una conillera.

Patience Gray és una de les primeres destinatàries del llibre. De seguida escriu a Nicole per expressar-li la satisfacció en rebre’l:



Vet ací encara el petit tigre...! Aquesta vegada estic convençuda que aquest llibre d'Irving no hauria sortit mai sense aquest petit tigre de Nicole que ha treballat tant per fer-lo viure. No saps com t'ho agraeixo sincerament. Sé que ho has fet per amor, i crec que Irving estaria impactat.

Sí, aquest llibre és molt bo, massa i tot...

Trobo que hi ha un bon maridatge entre els gravats i el text, 'the filing is good'.

Espero que Fenosa estigui també content, orgullós de la seva dona, feliç per Irving, i també per veure que la cuina d'Anita s'exposa a aquest rars ocells, els 150 vells bibliòfils.⁽¹³⁾

També Joan Gili, que s'expressa de manera semblant: "*Per fi el llibre ha arribat! Valia la pena esperar (encara que ja començàvem a estar frisosos) perquè realment és magnífic —el millor homenatge a la memòria d'Irving—. Scheler ho ha fet molt bé, la impressió, el paper, el color de la tela, etc. però el que talment dóna valor al llibre són els deliciosos burins de Nicole —tots són stupends.*" (carta datada el 26-gener-1970, Arxiu Fenosa. El Vendrell).⁽¹⁴⁾

Els Gili eren, i són encara, una família d'editors molt importants. Gustau Gili va arribar a editar llibres de bibliòfil extraordinaris de Picasso, com la *Tauromàquia*. El seu germà, Joan Gili, va exiliar-se a Anglaterra l'any 1934, on va fundar la llibreria i l'editorial The Dolphin, que va traduir a l'anglès textos bàsics de la literatura catalana. Els Fenosa coneixen els Gili d'ençà del 1962.

A Irving Davis —explica Nicole⁽¹⁵⁾— li agradava reunir els amics i els convidava a casa seva o al restaurant. Tenia una predilecció, The Lantern House, un restaurant xinès de Chelsea. Durant aquesta estada londinenca (de 1962), vam dinar amb el llibreter i editor català Joan Gili i la seva dona Elisabeth. Vam establir una gran amistat amb ells. Poc després van venir a veure'ns al Vendrell. Es van deixar contagiar per la bogeria dels chateaux en Espagne i van comprar també una casa a Sant Vicenç de Calders.

Després del llibre de cuina el projecte següent va dir-se *Le portal* i va editar-lo Warren editions, l'any 1970. L'editorial pertanyia a Jonathan i Phillida Gili, fill i nora de Joan Gili, i estava establerta a Londres. *Le portal* es presentava com un portafolis, amb una carpeta de tela de color pedra. Els gravats es varen imprimir a l'Atelier Lacourière et Frélaut i representaven tretze escenes sobre la casa del Portal dels Fenosa al Vendrell.

De primer, figurava una perspectiva d'una branca de pi que deixa entreveure el campanar de l'església del Vendrell, després una perspectiva del carrer Major des de les golfes de la casa, les teulades de les cases veïnes, les fulles de la palmera damunt els balcons, la palmera amb tota la seva esplendor en dues versions, la parra de la terrassa, també en dues versions, la terrassa gran amb les arcades i la palmera, la gata Manon, més cases veïnes, les teulades i el taller de l'artista.

NOTES

- (1) Citació extreta del quadern de notes on ressenyo les converses amb Nicole Florensa.
- (2) FLORENSA, Nicole: text biogràfic publicat en el catàleg raonat de l'obra escultòrica d'Apel·les Fenosa. Ed. Polígrafa. Barcelona, 2002.
- (3) La Galerie Jacob va acollir la primera exposició de gravats de Nicole del 14 de desembre de 1971 al 15 de gener de 1972. "Nicole. Burin et manière noire". La cita correspon al llibre de la cita. 2.
- (4) En el Centre de Documentació de la Fundació Apel·les Fenosa, al Vendrell, hi ha una carta datada el 20 de desembre de 1955 que constata els contactes represos entre Granyer i els Fenosa: *"Estimat i admirat amic. Bon any nou i Bon Nadal. He parlat amb el Víctor Hurtado per l'exposició teva a Mirador. Ell està d'acord per després de Pasqua, potser estaria bé que vinguessis a París abans, per allò que diuen que 'l'ull de l'amo fa créixer les peres'. Estic molt content d'haver-te retrobat i la Nicole i jo esperem veure't aviat a París. Rep una abraçada, Fenosa. Tous mes vœux accompagnent ceux d'Apel·les, et je souhaite de vous voir bientôt à Paris. La sculpture que vous nous avez donné fait notre joie chaque jour. Je vous embrasse amicalement. Nicole."*
- (5) Carta conservada en els arxius Fenosa, de data 18 de maig 1957: *"Volguts Fenosa i Nicole. El portador de la present lletra és l'amic Jaume Pla (1), pintor i gravador i editor a qui us presento; el qual em fa el favor que aprofitant un viatge a París, de breu estada, us faci arribar a les vostres mans els documents de l'adquisició del petit bronze. Per aprofitar aquesta avinentesa he retardat uns dies l'enviament abans. »Vos escriuré mes extensament pròximament, i complia així (almenys en part) la promesa feta a Nicole (la qual crec que deu estar molt enfadada per això, amb mi i amb tota la raó) d'enviar li uns mots escrits al meu retorn de Barcelona. Sapigueu, però, que el meu retorn vaig reprendre el treball sense fatiga i amb optimisme. I el record dels dies passats amb vosaltres em diu que només les persones que el destí els guarda algun secret poden tenir un privilegi semblant. N'era mereixedor? "A reveure. Vos agraire que atengueu l'amic Jaume Pla. Gràcies. Rebeu la cordial abraçada del vostre amic."*
- (6) Citat en el llibre de la nota 2.
- (7) Citat en el llibre de la nota 2.
- (8) Carta conservada al Centre de Documentació de la Fundació Apel·les Fenosa.
- (9) Carta conservada al Centre de Documentació de la Fundació Apel·les Fenosa.
- (10) Carta conservada al Centre de Documentació de la Fundació Apel·les Fenosa.
- (11) Carta conservada al Centre de Documentació de la Fundació Apel·les Fenosa.
- (12) Carta conservada al Centre de Documentació de la Fundació Apel·les Fenosa.
- (13) Carta conservada al Centre de Documentació de la Fundació Apel·les Fenosa.
- (14) Carta conservada al Centre de Documentació de la Fundació Apel·les Fenosa.
- (15) Citat al llibre de la nota 2.